

élés miatt elrendelte, hogy a magánesküben inkább állatneveket használjanak. E szokás magyarázatát különben alkalmasint az óskor, ama naiv hitében bírja, mely együgyű jámborságból s istenfélelemből inkább állatokra esküdött, hogysen megszenteltséget is így szókott volt esküdni: Σωκράτης τὸν κόνα καὶ τὸν χῆνα καὶ τὴν πλάτανον ὄμνω, οὐχ ὄς, θεοὺς, ἀλλ' ἵνα μὴ θεοὺς ὀμώῃ (S. kutyára, ludra s plátánra esküdött, nem az istenekre, még pedig azért, hogy ne az istenekre esküdjék).

Aristophanes fenti helyének magyarázói lehetségesnek tartják, hogy a τὸν χῆνα (= lúdra) csak afféle euphemistikus változtatás a τὸν Ζῆνα (= Zeusra) helyett, a milyen pl. a némethen a *Potz tausend* a *Gottes tausend Blitze*, vagy a *Deizel* a *Teufel* helyett. S ezt Arany is elfogadja, felemlítve példának nyelvünkben a *biz istók*-ot a *biz Isten* helyett.

A mi végül a hamiseskünek éppen a lúddal való kapcsolatát illeti, ez véleményem szerint nem természetes metonymia következménye volt (mert a lúdnak semmi tulajdonsága sem vág a hamiseskühez!), hanem valami része lehetett benne a τὸν Ζῆνα — τὸν χῆνα-féle gyöngédítésnek is; főképp azonban a hamisság fajképévé vált Lamponnak illetően eskü módja szolgálhatott reá alapul.

Több, mint valószínű, hogy a Lampon lúd-esküjére való hivatkozás nem Aristophanes eredet ötlete, hanem a görög nép egyik szokás-mondásának csak átvétele.

Tehát a *ludas* = hamisesküvő végső gyökérszála az ókori görögséghez vezet.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Fene.

A czimül irt szót nyelvtudományunk a következő finnugor szavakkal egyezteti:

f S., f É. *peni*, *penikka* ,kölyök, kutyakölyök (esetleg: róka, farkas, medve kölyke is)' SZINNYEI, NyH.³ 138, Finn-m. szót., BUDENZ, MUSz. | l p. *päna*, *piena*, *peäna*, *bäna* ,kutya' Journ. XXX: 30: 63, SZINNYEI, NyH.³ 138, HALÁSZ, Déli lapp szót., SETÄLÄ, Vost. finny 5 | m d E. *piie*, M. *piie* ,kutya' PAASONEN, Md. Chrest. 109 | c s e r. *pi*, *pi*, *pi* ,kutya' (vö. *piieya*, *piieya* < *piie-ya* ,kölyök kutya'; összetétel, *ye* ,junges von tieren'), Journ. XXX: 6: 8, SZINNYEI, NyH.³ 138, SZILASI, Cser. szót.; de l. BEKE, NyK. 45: 351. | z ü r j. *pon*, *pun* ,kutya' SZINNYEI i. h. | v o t j. *puni*, *puni*, *punu* ,kutya' BUDENZ, MUSz., MUNKÁCSI, NyK. XXIII, 344; SZINNYEI i. h.

Vannak, a kik azt tartják, hogy e fgr. szónak a szamojédban is vannak megfelelői (vö. *vueno*, *vuex*, *bax* ,kutya', l. SETÄLÄ, Journ. XXX: 5: 46), ez azonban egyelőre kevésbé valószínű (l. PAASONEN, KelSz. XIV, 62). A kik már most a fenti fgr. szavakat egybetartóznak tartják, azok azt tanítják, hogy a finnugor ősnépnek a ,kutya' szelídített állatja volt, mert hiszen a finnugor nyelvekben egységes alapalakra (talán **psng*) visszavezethető neve van, a kik pedig a szamojéd nyelvi alakokat is ideveszik, azok ugyanezt a finnugor-szamojéd népről is állítják (l. SETÄLÄ: Ethnographia 27: 195, RAMSTEDT: FUF. XII, 156, AHLQUIST, Kulturwörter 1, 197).

A szamojéd nyelvi alakok, mint fentebb láttuk, PAASONEN

szerint a finnugor szavakkal nem rokoníthatók. Volt tudós, a ki a finnugor nyelveken belül a zürjén és a votják *pon*, *pun*, *punu* szavakat sem rokonította a finn-md.-cser.-lp.-magy. megfelelőekkel (I. BUDENZ, MUSz.), viszont akadt olyan is, a ki szerint a magy. *eb* s nem a *fene* tartoznék a f. *peni* rokonságába (I. AHLQUIST, Kulturwörter 1).

A mi nézetünk az, hogy a fent felsorolt finnugor szavak közül a f., lp., md., cser., zürj., votj. nyelvi alakok egymásnak szabályos megfelelői, a magyar *fene* azonban e finnugor szavakkal nem függhet össze. A következő sorok czélja már most valószínűvé tenni, hogy a *fene* és a f. *peni*, md. *piúe* stb. két külön szó.

A legelső, a mit meg kell állapítanunk, az, hogy a m. *fene* szóból csak a *fen-* egyeztethető a finnugor nyelvekbeli szavakkal, a szóvégi *-e* e rokonítás mellett csakis magyar továbbképzés lehet.

Az első kifogás már most, a melyet a képzőtlen m. **fen* és a f. *peni*, lp. *bana*, md. *piúe*, *piúč*, cser. *pi* rokonítás ellen felhozok, hangtani. Ha mi azokat az eredeti magashangú szavainkat vizsgáljuk, a melyek első szótagjában a finnben *e*, a lp.-ban *a*, *ā* v. *a*, *ā*, a md.-ban *i* v. *e* van, akkor az ilyen szavak magyar megfelelőiben eredeti zárt *é*-t vagy pedig *í*-t, *i*-t, *ē*-t találunk. Ilyenek pl. f. *neljü*, lp. *ijällja*, *nělje*, md. *niite*, *niite* = m. *négy* | f. *vesi*, md. *ved* = m. *víz* | f. *ke*, *kene*, lp. *ki*, *gü*, md. *ki* = m. *ki*; ó-m. *kē* vö. EhrC. 17 *senketh*, ÉrsC. 71 *keben* | f. *tekee*, lp. *dákkät*, md. *tejems*, *tijams* = m. *tév* ∞ *tész* (ilyenek még: *émi*, *félni*, *fészék*, *méh*, *méz*, *vér*, I. SETÄLÄ, Quantitätswechsel 42—43). E szabályos megfelelések alapján mi a magy. *fene* esetében azt várnók, hogy a tőszótagbeli magánhangzó *ē* ∞ *é* ∞ *i* ∞ *í*, tehát közép- vagy felsőnyelvállással képzett ajakműködés nélküli palatális magánhangzó legyen. Ha pedig a *négy-negyed*, *él-eleven* szavak első szótagbeli zárt *é*-nyilt *e*-jét is figyelembe vesszük, akkor a *fene* esetében azt várnók, hogy származékában, vagy a vele egy alapszó alá tartozó származékokban ilyen *é* (*ē*): nyilt *e* megfelelés található legyen. Ezzel szemben a nyelvtörténet azt mutatja, hogy a *fene*, *fenesség*, *fenekédik* szavak első szótagjában mindenkor nyilt *e* volt (I. MünchC. 155 *fenè*, kétszer; BécsiC. 106: *fenè*, uo. 15 *fenéségét*, uo. 79 *fenélkédni*, uo. 90 *fenelkédéc*, uo. 152 *fenelkédéc*, uo. 179 *fenelkédéc*, *fenelkédetvala*)* s ma is az első *e* nyilt az élő nyelvben, illetőleg a nyelvjárásokban (I. MTsz.).

Alaktani kérdés, hogy mi hát a magy. *fene* szó végén levő *-e* képző. Ezt az alaktani kérdést hangtani úton lehet megoldani. A nom. verbale *-e* képző (vö. *szüle*, *zsenge*) — továbbragozott alakjában — a BécsiC.-ben *-è*-vel, SYLVESTERBEN *-ê*-vel, DÉVAIBAN *-e*-vel, HELTAIBAN *-é*-vel van jelölve (vö. SZINNYEI, NyH.⁵ 81 és a következő példákat: SYLV. ÚT. I, 17 *fenghét*, II, 85 *szülekhez*, II, 88 *szülek* [egyszerű *e*-vel], II, 87, 162 *kisén*, II, 163 *úduőzijténk*, *úduőzijténket*, *úduőzijténkrül* stb. | DÉVAI, I. MELICH, Orth. Vng.: *sengete*, *szüleidet*, *úduőzijtenc* | HELTAI, Cancionale 1574: *mennyekezésében* C₁, *előkötében* D₁ [vö. népnyelvi: *féketeje* Nyr. VII, 123], *késérébe* G₃, L₁ = *kisérébe*, *emelczés* kapura S₂ stb.). A *fene* szóra már most ilyen adataink

* MELIUS, Szent János 1568 cz. művének Hh. 4. levelén a *fene* szó négyszer fordul elő, háromszor így: *fene lonak*, a lo *fene*, *fene ló*, egyszer meg így: *â fone* lo. Ez a *fone* nyilván sajtóhiba. — A TMNy. 82. lapján levő dolgok ma elavultak.

vannak: BécsiC. 106, MünchC. 155 (kétszer) *fènè* | SILV. UT. I, 12 őrdőghők kik ighen *fenèk* valanak | BécsiC. 79 *fenèlkédni*, BécsiC. 15 *fènéségét* | palócz népnyelvben: *fenè* l. NyK. 24:374, TMNy. 86, 93. Az a nevezetes már most, hogy ha a *fene* szóbeli -e denominális, illetőleg kicsinyítő -e képző volna, akkor ez az -e semmilyen magyar nyelvjárásban nem hangozhatnék abszolút szóvégeben -é-vel, sem pedig továbbragozott alakjában a kétféle -ét ismerő régiebb nyelvben zárt -é-vel. A kicsinyítő -e abszolút szóvégeben minden nyelvjárásban nyílt -e-vel hangzik, a régi nyelvben meg, a mely írónál a kétféle *é* közt különbség van téve, ragos alakban még HELTAI is *é*-t (tehát nyílt hosszú *é*-t) ír (vö. BécsiC. *köbűckè* PÜNKÖSTI 39 | SYLV. UT. II, 133 *űczédnek* | DÉVAI: *ighétskerűl* | HELTAI: *kőnyuetskét* stb. stb.). Ezen hangtani bizonyíték alapján a *fene* csakis nomen verbale lehet, tehát olyan képző van benne, mint a *szüle*, *zsenge*, *henye*, *enyhe* szavakban. Egyébiránt ezt a *fene* szóval egy alapszóból eredő *fenekédik* ige is bizonyítja. A TMNy. 467 szerint a *fenekédik* denominális képzésű ige volna, s állítólag **fenèlkedik*-ből (helyesen: *fenèlkèdik*) való régi rövidülés. Valószínűtlen, mert az ilyenek mint *csudálkodik*, *bujálkodik*, *paráználkodik*, *henyélkedik* (l. NySz.) nem rövidülhetnek *csudakodik*, *bujakodik*, *paráznakodik*, *henyekedik*-féle alakokká. Tény azonban az, hogy ha a -*kodik* ∞ *kè(ö)dik* képző előtt ú. n. kötőhangzó (helyesen: tővéghangzó) van, akkor az ilyen ige mindenkor deverbális származék (vö. *verekedik*, *tolakodik* stb.); deominális -*kodik* ∞ -*kè(ö)dik* igék közt tudunkkal egy sincs, a melynek a képző előtt kötőhangzója volna, l. TMNy. és MNy. VIII, 328.

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy a *fene* -e képzős nomen verbale.

Ezek után az is érthető, hogy a *fene* szónak eredetileg 'kutya', vagy bármilyen 'harapós, ragadozó vadállat' (l. BUDENZ, MUSsz.) jelentése sohasem is lehetett, nem is szólván arról, hogy ilyen a magyar nyelvtörténetben vagy a mai nyelvben elő sem is kerül. A *fene* szó legrégibb előfordulásai azt mutatják, hogy eredeti jelentése 'vad, kegyetlen, zabolátlan, ferox, efferus, dirus, immanis' (l. SermD., CAL., NySz. stb.) s minthogy az első előfordulásokban, szövegekben a *fene* mindenkor csakis jelzős szerkezetben (pl. *fènè ember*, *fene ló*, *fene farkas*, *fene sárkány*, *fene oroszlán*, baromkergető *fene bogár*, *fene bestye*, *fenevad* stb., stb. l. NySz.) található, ebből is következik, hogy eredetileg inkább melléknév, semmint főnév. Főnévi használatban a *fene* 'cancer, carcinoma, gangraena, phaege-daena' (l. CAL., SZIKSZAI, Kolgl., NySz. stb.), szóval 'rák' vagy 'rákos betegség'-et jelent s innen magyarázandó káromkodásokban való használata is (pl. egyen meg a *fene!* azaz a 'rák, rákos betegség'; máskép MUNKÁCSI, Hunfalvy-alb. 131.). Minthogy a *fene* eredetileg csak jelzős szerkezetekben fordult elő (l. feljebb: *fene ember*, *fene ló* stb.), e jelzős szerkezetek közt ilyen is volt: *fene betegség* (vö. Kolgl.: „*fene betegsegh* vagy szent Antal tüze“), *fene seb* (vö. COMENIUS-ból NySz.) stb. Ilyen betegséget jelölő jelzős szerkezetből tapadás-sal és kiválás útján keletkezett a mai közkeletű *fene*, a mely melléknévi igenévből lett főnévvé.

Az itt kifejtettekkel nincs ellentétben a régi m. *Fene* személy-név sem. Egy 1263-i oklevél ugyanis „Thomas, Paulus, *Feney* et Omb de villa Inarch“ (l. Fejér, CD IV, 3; *Inarcs*-ra, Pest m. Csánki I, 29, 41) nemesekről tesz említést. Egy 1332—1749-ből való oklevél

pedig arról szól, hogy több inárcsi nemes közt osztozkodás történt s ez az oklevélben így van közölve: „ . . . Cum inter Paulum Filium *Farkassy de Inarch*, abuna Parte, item Micaelem Filium Demea, Nicolaum, Petrum et Georgium filios Lazari, ac etiam Comitum March, Filium *Fene*, et Mathee Filium ejusdem, Nobiles de eadem *Inarch* . . . Comes March, filius *Fenee* . . . March, filius *Fenee* . . . Divisio fieri debuisset“ (l. Benkó, Az Inárcsi Farkas család tört. 36—37). Ez utóbbi oklevélből egyesek azt következtették, hogy az *Inárcsi Farkas* család ősei a *Fene* nevet a *Farkassal* változtatva viselték, s hogy ez alapon a *Fene* eredeti jelentése 'farkas' (l. OklSz.).

Nagyon valószínű, hogy az itt idézett oklevelekben felsorolt inárcsi nemesek rokonok s végső fokon egy őstől származnak; kétségtelen azonban az, hogy más férfi *Farkasus de Inarch* és más *Fene*, *nobilis de eadem Inarch*, vagy éppen *Feney de villa Inarch*. Sem az inárcsi, sem más családban nincsen reá egyetlen egy adat sem, hogy egy és ugyanazt az embert *Farkasnak* is meg *Fenének* is hívták volna. Arra sem ismerek adatot, hogy az *inárcsi Farkas* családnak *inárcsi Fene* neve is lett volna (l. különben Turul XXVII, 127—130.).

Mind ezt figyelembevée azt állítom, hogy *Fene* személynévünk a fenti adatokban sem 'farkas'-t, sem más 'harapós állatot' nem jelenthet. Tudva azt, hogy *vad* szavunk személynéviül használva gyakran fordul elő a régi nyelvben (l. OklSz.), nem feltűnő, hogy a vele synonym jelentésű *fene* személynévi használatára is vannak adataink. Csakis ez az értelmezés van összhangban *fene* szavunknak magyar nyelvű szövegeinkben előforduló jelentéstörténetével.

Nem tartom érdektelennek megjegyezni, hogy a f., lp., md., eser., zürj., votj., *peni*, *pána*, *piúe* stb. 'kutya' szónak a magyar nyelv legközelebbi rokonaiban sincs megfelelője. A vogulban a 'kutya'-nak *ämp*, az osztyákbán *ämp* (vö. m. *eb*, l. SZINNYEI, NyH.⁵ 41) a neve.

Végeredményül tehát kimondhatom: A magy. *fene* nomen verbale, még pedig melleknévi igenév; a szó a f. *peni* 'kutya' stb. szavakkal nem függ össze, azokhoz semmi köze. Valószínű, hogy a *fene*, *fenekedik* a *fen* (vö. a disznó *foqait feni*, *foqát feni*, nyelvet *feni* stb. l. NySz.) ige származéka, de ennek bizonyítása nem zik-kem feladata.

MELICH JÁNOS.

A Gyécse (Géza) névhez.

Huszonöt-harmincz esztendővel ezelőtt két történettudósunk, NAGY GÉZA és dr. KARÁCSONYI JÁNOS közt a Turul hasábjain élénk vita folyt arról, hogyan kell kiejtenünk az utolsó magyar fejedelem nevét? (Turul 1889, 36—39; 1892, 38—48). NAGY GÉZA a *Gyejcsa*, KARÁCSONYI a *Gecse* kiejtést védelmezte. Pár évvel később KARÁCSONYI JÁNOS ugyanazon folyóiratban (1894, 20—23) nagyrészt oklevélbeli helynevek alapján megdönthetetlenül bebizonyította, hogy e név kiejtése a XII—XIV. század folyamán *Gyejcsa* > *Gyécsa* > *Gyécse* > *Décse* változáson ment keresztül s a mai *Décs*, *Décse*, *Décső* helyneveinkben van megörökítve.* Bizonyítását NAGY GÉZA és

* A torda-aranyosmegyei Maros-Décsére újabb adatokat találunk CSÁNKI: Tört. Földr. V. k. 698. l.: *Deyche*, *Decha* és *Deche* alakban.